

XVI-XVIII. YÜZYIL OSMANLI KAYNAKLARINDA NAHÇIVAN VE ÇEVRESİ İLE BAĞLI ANTRONİMİNİN LİNGVİSTİK HUSUSİYETLERİ

The Linguistic Features of Anthroponyms Around Nakhchivan in the XVI- XVIII Centuries Ottoman Roots

Yrd. Doç. Dr. Arzu ABBASOVA*

Özet

Bu makalede XVI-XVIII yüzyıl Osmanlı kaynaklarında Nahçıvan ve çevresile bağlı antroponimlerin lingvistik özellikleri açıklanmıştır. Araştırmacı, kaynaklardaki şahıs adlarını seçmiş, onların semantikasını çok ilginç şekilde açıklamıştır. Makalede antroponimlerin fonetik leksik gramer özelliklerine ayrıca dikkat edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı kaynakları, antroponimler, Nahçıvan ve çevresi lingvistik tahlil

Abstract

The linguistic features of anthroponyms connected with Nakhchivan and its surrounding in the Ottoman sources of XVI-XVIII century. Anthroponyms connected with Nakhchivan and its surroundings in the Ottoman sources of XVI-XVIII century are analysed.

Key Words: Ottoman roots Nakhchivan and circle, Linguistic peculiarities, anthroponyms

Azerbaycan dilinin leksik katının önemli ve ilginç bir kısmı da onomastik vahidlerin antroponimler katıdır. Tüm halklarda olduğu gibi Azerbaycan Türklerinin de dünya görüşü, adet enenesi, hayat tarzı ile bağlı olan şahıs adları bir tek ayrı-ayrı şahısları değil, bütöv bir halkın dili ve tarihi ile ilgili olan kanıtları yüze çıkarmak için çok gerekli bir kaynaktır.

Uzun tarihi inkişaf yolu geçmiş Azerbaycan –Türk antroponimiyası,tarihi süreçlerin sonucunda değişikliğe uğramış olsa da daha da zenginleşerek semantik yönden silinmez bir iz bırakmıştır.

Eski Türk-Azerbaycan onomastik leksikasını çeşitli yönden takdim eden XVI-XVIII yüzyıl Osmanlı kaynakları özüne mahsusluğu ile dikkat çekiyor. Eski devir Azerbaycan antroponimlerinin bir kısmı Türk diline mahsus sözler esasında formalaşsa da bir kısmı alınma antroponimlerdir. Araştırmalar gösteriyor ki, Osmanlı kaynaklarında bulunan antroponimlerin bir kısmı Arap, fars dillerinden geçen alınma sözler esasında oluşan antroponimler teşkil etse de, bir çoğu eski Türk onomastikasının izlerini taşımıştır.

XVI-XVIII yüzyıl Osmanlı kaynaklarındaki antroponimlerin dil bakımından araştırılması dilimizin eski tarihi katlarını açıklamaya ve onun tarihi lügat terkiibini öğrenmeğe imkan sağlar. İ.Q.Memmedov Azerbaycan dilinin tüm bölümlerinde yer tutan Türk kökenli antroponimlerin lingvistik bakımdan işlek struktur tiplerini aşağıdaki gibi gösteriyor:

1. Çeşitli semantikalı sade sözlerden oluşan adlar;
2. Sade sözlerle küçültme, okşama mazmunlu eklerin (-ış, -iş) birleşmesinden türeyen adlar;
3. Taşlanmış çeşitli gramatik eklerin işlevi ile türeyen adlar;

* Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Öğretim Üyesi

Antroponimlerin linqvistik tahlilinde S.Halilova leksik-semantik ve morfoloji usula esaslanır (3, s. 56). A.M.Kurbanov ise antroponimlerin linqvistik hususiyetlerini fonetik, leksik ve gramatik esasta tatkikata yöneltmeyi önerir (1, s.184-187).

Fikrimizce, Osmanlı kaynaklarındaki antroponimleri şahıs adlarının formallaşmasında ve onların struktur semantik tiplerinin belirlenmesinde daha kesin dil kanıtlarına dayanarak 3 grupta toplaya biliriz:

1. Fonetik
2. Leksik-semantik
3. Sintaktik

Antroponimler tatkik edilirken ilk önce fonetik hususiyetler ortaya çıkıyor. Bu da antroponimlerde daha çok ses farklılıkları, ses artması, ses düşmesi, vurgu ve hece terkihi ile izleniliyor. Osmanlı kaynaklarının bir çoğu yazılı resmi belge olduğundan bu kaynaklardaki antroponimlerin fonetik hususiyetlerinin bir kısmını araştırmak zor olsa da bir kısmını ses düşmesi ve hece terkihiine göre belirlemek olur.

Ses düşmesi: Ali-Asker-Alesker, Ali-Akber-Alekber, Ağa-Ali-Ağali ve s.

Antroponimlerde hece terkihi ilginç fonetik hususiyetlerden biridir. A.M.Kurbanov antroponimlerin çeşitli hece terkihini Azerbaycan şahıs adlarının inkişaf basamaklarını XIII yüzyıla kadar azhecelilik, XX yüzyılın evveline kadar çokhecelilik, çağdaş devrde ise azhecelilik gibi devre uygun değıştığını gösteriyor (1, s.184).

Orta asır Osmanlı kaynaklarındaki mevcut antroponimler A.M. Kurbanovun gösterdiği bölge esasında bakılıp ikinci basamak yani çokhecelilik basamağına rastlıyoruz. Osmanlı kaynaklarında birheceli şahıs adlarına çok az rastlanıyor.

Birheceli antroponimler: Rza, Şems, Meys ve s.

İki heceli antroponimler: Ali, Ağa, Kubat, Tehmas, Hüseyin, Abdal, Kasım, İsa, Oruç ve s.

Üç heceli antroponimler: Alihan, İbrahim, Gülbudak, Yadiğar, Hankulu, Salavat, Velihan, Azerhan ve s.

Çok heceli antroponimler: Allahverdi, Ağamalı, Xudaverdi, Mollaverdi, İmamverdi, Karabeyoğlu, Tanrıku ve s.

XVI-XVIII yüzyıl Osmanlı kaynaklarındaki şahıs adlarının leksik-semantik hususiyetler dikkat çekiyor. Komponentlerin miktarına göre tekkomponentli ve çokkomponentli antroponimlerin farklı manalı apelyativlerde tarihi gelişmelerle alakadardır. Örneğin: Çobanbeyi, Hudaverdi, Ocakkulu, Sevdimli, Avcıhan ve s. Bu şahıs adlarının leksik terkihini “çoban”, “bey”, “huda”, “verdi” “ocak”, “kulu”, “sevdim”, “eli”, “avcı”, “han” gibi farklı söz türleri ile ifade eden sözler teşkil ediyor. Bir çok apelyativ leksik vahidlerin sonradan onomastik vahide çevrilmesine A.Kurbanovun kaydettiği gibi, apelyativ manasını tamamen sıradan çıkarmıyor, aksine bu sözlere yeni onomastik anlam katıyor. (1, s.189)

XVI-XVIII yüzyıl Azerbaycan antroponimik manzarasını çok mükemmel şekilde gösteren “İrevan eyaletinin icmal defteri” ve “Nahçıvan sancağının müfessel defteri”ndeki şahıs adlarının semantik tutumu kendi zenginliği ile dikkat çekiyor.

XVI-XVIII yüzyıl tarihi dönemde apelyativ sözler esasında türemiş struktur tipine göre birleşik sayılan antroponimler leksik-semantik bakımdan aşağıdaki gibi gruplaştırıla bilir:

1. Tamamen Türk kökenli apelyativlerden türemiş antroponimler; Alihan, Uluhan, Doluhan vs.
2. Arap, fars kökenli apelyativlerden türemiş antroponimler; Alisalih, Abdülmetleb, Berhudar vs.
3. Hibrit apelyativlerden türemiş antroponimler; Sabithan, Halıkverdi, Karamurat, Ümütcan vs.

Osmanlı kaynaklarında kayd olunan apelyativ leksik vahidlerden türemiş şahıs adlarının gramer özelliklerine göre araştırılan bu sözlerde eski dil elementlerinin mevcudluğu ilgi doğuruyor. İsim ve sıfattan türeyen şahıs adları ile beraber, antroponimlerin terkihiinde eylemlerin aktif fonda mevcudluğu

daha çok dikkat çekiyor. Diğer söz türlerinden farklı olarak eylemlerin yabancı dil tesirlerden uzak olması ve milli dil hususiyetlerini korumakla bir çok antroponimlerin terkinde işlenmesi dilimizin tarihi durumunu ortaya çıkaran faktörler çok önemlidir.

1. İsimlerle ifade edilen antroponimlerin bir kısmı bir üyeli, bir kısmı ise çok komponentli oluyor. Örneğin: Cesaret, Ocak, Avcı, Gülbudak, Buludhan ve s.

2. Sifat fiil ve sıfatlarla ifade edilen antroponimler: Zorkaya, Doluhan Uğurlu vs.

3. Eylemlerle ifade edilen antroponimler: Muratverdi, Allahverdi, Sevdimli, Sevcehan vs.

Azerbaycan dilinde bazı antroponimler var ki, struktur-semantik tipine göre cümle olmuşlar. Zaman geçtikçe bu sözler leksikallaşarak bir sade söz gibi şahıs adına , değişime uğramıştır.

Azerbaycan antroponimiyasında bu tipli şahıs adları çoğunluk teşkil ediyor. Örneğin: Şahgeldi, Muratverdi, Tanrıverdi vs.

Araştırmalar sonucunda tarihen Azerbaycan antroponimikasının ilk hususiyetlerinden biri bileşik adların geniş alanda yayılmasıdır.

Azerbaycan antroponimleri tarihi yönden araştırılınca çokkomponentli şahıs adlarının bir ve ya iki komponentinin esasen “ağa”, “bey”, “şah”, “hacı”, gül”, “mirze” sözleri ile edildiyine şahit oluruz. XVI-XVIII yüzyıl Azerbaycan antroponimik sisteminde buna daha çok rast geliniyor. Aynı zamanda XVI-XVIII yüzyıl Osmanlı kaynaklarındaki Azerbaycan antroponimlerinin terkinde bir kayda olarak „kulu“, “verdi“, “han“ gibi sözlerin de işletilmesinin şahiti oluruz.Örneğin: Ocakkulu, Adilhan, Emirhan, Şahverdi, Azahan, Hanyar, Misirhan vs.

Şahıs adlarının her biri mana gruplarına göre de bir-birinden farklıyor. V.A.Nikonov Türk halklarında şahıs adlarını mana gruplarına göre üç grupta topluyor:

1. Tasviri adlar (deskriptivler).
2. Arzu-istekle bağlı olan adlar (deziderativler).
3. İthaf olunmuş adlar (metorativler) (4, s.196).

A.M. Kurbanov ise Azerbaycan şahıs adlarını on yedi semantik gruba ayırıyor ki, eski Osmanlı kaynaklarında XVI-XVIII yüzyıl Azerbaycan antroponimik sisteminde bu grupların bir kısmını kendinde oluşturan şahıs adlarını aşağıdaki gibi gruplandırır:

1. Halk, nesil, tayfa adı bildiren antroponimler; Bayandır, Karahan, Şahseven, Kacar, Türkmen, Efşar, Üçtaçlı vs.

2. Yer adları ile ilgili antroponimler; Savalan, Aras, Azerhan vs.

3. Hayvan ve bitki adlarından türemiş antroponimler; Turac, Arslan, Gülbudak, Koç vs.

Onu da kayd etmeliyiz ki, dilimizde hem hayvan, hem de kuş adlarından türemiş olan kadın ve erkek isimlerine rastlanıyor. Lakin XVI-XVIII yüzyıl antroponimiyasında İslam dini ile ilgili adlar çok olduğundan bu tip zooantroponimlere çok az rastlanıyor.

Eski türk antroponimik sisteminin esas hususiyetlerinden biri de eski şahıs adlarının kabile, tayfa ile alakasıdır. Bu alaka bazı tarihi prosedürlerde ve Osmanlı zamanı antroponimlerinde de izleniyor. Örneğin; Uruhan, Dulkadurlu, Zülkaderli, Mehmet Bey, Kaçarlı, Ziyadoğlu, Afşar Şah Nadir vs.

Akademik E. A. Kuliyev antroponimlerde eski tayfa adlarının şahıs adlarına geçmesinin sebebini önemini şu şekilde açıklıyor: “Eski türklerde kabile adı ad sisteminde o kadar tutuluyordu ki, diğer adlar arka planda kalırdı. Eğer bir kabile diğer bir kabileyi kendine bağlarsa, onun adına da sahip oluyordu. Adsız kabile kendi özgürlüğünü kayb ediyordu. Bu yüzden de etnoantroponim eski Türklerde önemli idi. Kabile adı onu benimseyen şahsa diğerleri ile mukayesede üstünlükler veriyordu”.

XVI-XVIII yüzyıl Osmanlı kaynaklarında etnonimlerin ayrı-ayrı şahıs adlarının lakabı gibi işlendiğini görürüz. Örneğin: Mentese Sultan, Rumlu Emir, Türkmen Mehmet Emin Bey vs.

Tarihi faktörlerden görüldüğü gibi, şahıs adları, antroponimler çeşitli halkların ictimai-siyasi, medeni hayatı, estetik dünya görüşü, dini görüşleri ile ilgili inkişaf edip formalaşsa da, tarihin ayrı-ayrı basamaklarında eski dil elementlerinin yardımı ile kendi milliliğini korumaya devam ediyor. Bu yüzden de eski devirlerden çağdaş günümüze kadar türeyip yayılmış antroponimlerin leksik semantik yönden değişilme hususiyetleri ayrıca tatik olunmalıdır.

KAYNAKLAR

1. A.M.Kurbanov. Müasir Azərbaycan dilinin onomologiyası. Bakü, Maarif, 1988, s. 596.
2. İ.Q.Memmedov. Azərbaycan antroponimiyasında türk kökenli eski adların yeri. AOP. Bakü, 1986, s. 333
3. S.Halilova. Şahıs adlarından terminoloji vahidlerin formalaşması. AOP. Bakü, 1986, s. 333.
4. V.A.Nikonov. Etnonim. Moskva, „Nauka“, 1970, s. 296.
5. E.A.Kuliyev. Eski türk onomastikası. Bakü, ADPI, 2007, s.184.
6. Hüsameddin Memmedov. Nahçıvan sancağının müfessel defteri. AMEA. Bakü, Elm, 2001, s. 376.
7. İrevan eyaletinin icmal defteri. Bakü, Elm, 1996.
8. Fahreddin Kırzioğlu. Osmanlıların Kafkas-İllerini fethi (1451-1590) TTKB, Ankara 1993, s. 550.